

*Бурко О. В.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та психології
Українського гуманітарного інституту*

*Івончак Н. Д.,
аспірантка
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

МІЖПЕРСОНАЛЬНІ ВЗАЄМОДІЇ В БІОГРАФІЇ БОРИСА ГРІНЧЕНКА (НА МАТЕРІАЛІ ЙОГО ЩОДЕННИКІВ 1886–1887 РР., АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ)

Анотація. У статті висвітлено напрацювання вчених Київського університету Бориса Грінченка про духовного лідера Університету в експозиції музею. Подано порівняльний аналіз херсонського щоденника (1886–1887) Бориса Грінченка в біографічно-хронологічному вимірі; уведено в науковий обіг його лист (1899) до Григорія Коваленка про коло сучасників у Херсоні, спогади Миколи Плевака про характеристику Бориса Грінченка херсонцями та їхні напрацювання на користь України. На їх підставі виявлено прізвисько знаного Просвітника: «Нечіпай мене», поглиблено відомості про причини, що спонукали його залишити посаду статистика Херсонської земської управи. Окреслено джерела появи назви літературного альманаха «Степ» (Херсон), виявлено ім'я його ініціатора-видавця – О. Русова. Простежено алгоритм добування дозволу на видання збірника «Нива». Зафіксовано первісну назву збірника «Складка» Володимира Александрова: «Чим багаті, тим і раді». Подано херсонські адреси Бориса Грінченка, виявлені сучасними дослідницями Антоніною Мовчун та Іриною Калениченко. Відзначено напрацювання грінченкознавиці Антоніни Мовчун зі встановлення назви збірника, до якого ввійшли казки, створені на Херсонщині – «Книга казок віршом» (1894). Спростовано твердження Ірини Калениченко про назву збірки поезій, до якої ввійшов вірш «Нудьга» херсонського періоду. Звернено увагу на ознайомлення читачок-переселенок з Херсона, Бердянська, Миколаєва та Малинського району Житомирщини з Грінченковим «Щоденником» протягом Національного тижня читання з 12 по 19 грудня 2022 р. у Публічній бібліотеці міста-героя Бучі.

Ключові слова: адреса, Борис Грінченко, Буча, лист, Національний тиждень читання, спогади, херсонці, щоденник.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Борис Грінченко був напрочуд багатогранною особистістю. Спробуємо зазирнути в душу цієї людини через призму взаємодії з його сучасниками та теперішніми сподвижниками.

Аналіз останніх досліджень з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Учені Київського університету Бориса Грінченка створили музей свого духовного лідера (2010). У ньому демонструється фотокарта старих повітів – Олександрійського, Ананьївського, Тираспольського і Херсонського, – що описав Грінченко-статистик. Відвідувачі озна-

йомлюються з фотокопіями херсонського щоденника. На його титулі зазначено: «Книга для відміток і зауважень кожного дня року». Фундаторка музею та його керівниця Антоніна Мовчун усебічно висвітлила щоденникові нотатки автора у своїх напрацюваннях. У час загарбання українських земель на Херсонщині, їх щоденного випалюваннями ордами ворогів, а також героїчних зусиль ЗСУ звільнити херсонців постала потреба детально ознайомитися з рукописом.

Мета статті: актуалізувати дослідження вчених Київського університету Бориса Грінченка про херсонський період у життєписі духовного лідера Університету; здійснити порівняльний аналіз херсонського щоденника 1886 р. та 1887 р. Бориса Грінченка в біографічно-хронологічному вимірі: подати адреси Великого Просвітника на Херсонщині; увести в науковий обіг його лист (1899) до Григорія Коваленка про коло сучасників у Херсоні та спогади Миколи Плевака про характеристику Бориса Грінченка херсонцями, їхні напрацювання на користь України; актуалізувати дослідження грінченкознавиці Антоніни Мовчун зі встановлення назви збірника, до якого ввійшли казки, створені на Херсонщині; спростувати твердження Ірини Калениченко про назву збірки поезій, до якої ввійшов вірш «Нудьга» херсонського періоду; звернути увагу на ознайомлення читачок-переселенок з Херсона, Бердянська, Миколаєва та Малинського району Житомирщини з Грінченковим «Щоденником» протягом Національного тижня читання з 12 по 19 грудня 2022 р. у Публічній бібліотеці міста-героя Бучі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Фактором, що знакував поворот долі Бориса Грінченка, був переїзд на роботу до Херсона. Сергій Єфремов у нарисі «Борис Грінченко (Про життя його та діла)» (1913) схарактеризував його посадові обов'язки: «...там став на службу в земстві за статистика. Земство, бачте, держить таких людей, що їздять по селах та приглядаються, як живе народ, скільки його, скільки землі має, худоби, який урожай і все таке, і про все те списують у книжках... Такі люди, що все те списують, і звуться статистиками, і за статистика в земстві й став ото був Грінченко» [1, с. 16].

Сучасні дослідниці встановили його херсонські адреси: Ірина Калениченко – адресу для листування в кореспонденції

Бориса Грінченка до Івана Франка, датованому 17 листопада 1886 р.: «Херсон. Губернська земська управа», про що відомо з [2, с. 3]; Антоніні Мовчун – херсонську адресу, де мешкав Борис Грінченко: вул. Грецька, № 1, дім Ульянова, 8, кв. Дельникова, № 4 [3].

Хронотоп його перебування на Херсонщині – з другої половини 1886 р. до першої половини 1887 р. – окреслений Борисом Грінченком у рукописних щоденникових записах 1886 р. та опублікованому Анатолієм Погрібним щоденнику 1887 р. Подаємо порівняльний аналіз обох документів у хронологічному вимірі (табл. 1).

Здійснений порівняльний аналіз дає підстави стверджувати, що Борис Грінченко в'їжджав на Херсонщину та виїжджав звідти через Михайлівку.

Сергій Єфремов зауважив: «...не до душі була йому така праця» [1, с. 16]. Борис Грінченко оприлюднив достовірну причину звільнення з посади в Херсонській губернській управі в нововиявленому листі Григорієві Коваленку (1899), що зберігається у фонді адресата Інституту рукописів НБУВ. Уводимо його в науковий обіг: «Шановний Добродію! Відповідаю Вам тільки на питання про Херсон, бо на все інше не маю змоги відповісти: відпишу, як вертатиму Вашого рукопису (Я служив у Херсонській губернській управі років з 1½ статистиком). Були такі обставини, що мені жилося в Херсонщині дуже погано, – це один з найгірших часів мого життя. Я виїхав звідти з дуже важким почуттям і з великим невдоволенням на людей, що вчинили мені там велику кривду. Може, через се мені Херсон нелюбий город. Але Вам, новому чоловікові, туди поїхати можна, і Херсон, певне, буде ліпший за Владикавказ. Схочете перейти до іншого міста, якщо трапиться там посада, – перейдете і з Херсону, а поки варто брати, що є. Я не знаю, хто тепер є в Херсоні з путящих людей. Вашого рукопису відібрав. Стискаю Вашу руку. Б. Грінченко.

1899.VII.3

З Чернігова» [4].

Відомо, що адресат – Коваленко Григорій Андрійович – переїхав-таки до Херсона (1890) й обійняв посаду статистика губернського земства. Теза листа про «обставини, що мені жилося в Херсонщині дуже погано, – це один з найгірших часів мого життя» [4], спричинила пошук

документів, що підтвердили б чи спростували б її. У рукописному фонді Микола Плевака, одного з біографів Бориса Грінченка, вдалося знайти спогади «Думки херсонців про Грінченка Бориса Дмитровича». Автор, по-перше, додав до низки відомих псевдонімів та прізвищ знаного Просвітника ще одне: «Нечіпай мене», що вияскравлює риси його вдачі. У документі зафіксовано аргументацію такого вибору сучасниками: «Уважали його за самолюбивого», про що відомо з [5]. По-друге, розкрив тасмниці його творчої лабораторії: окреслив джерела появи назви літературного альманаха «Степ» (Херсон): «О.О. Русов з'явився в Херсоні; захоплений степом, вивчив його, може, тому й збірник називався "Степ"», видання якого ініціював. Він також запропонував тему для п'єси «Степовий гість», яку Борис Грінченко «хотів писати п'єсу в Херсоні, а написав уже в Чернігові», що розглянуто в [5]. Так що віднайдені спогади сутнісно поглиблюють опубліковану нами розвідку «Дмитро Маркович та Борис Грінченко: життя на користь України» (2021) про «суголосьні напрями громадсько-освітньої діяльності знаних в українській спільноті патріотів» у Херсоні, про що відомо з [6, с. 98]. У рукописі Миколи Плевака простежено алгоритм добування дозволу на видання збірника «Нива»: «...через сенатора Марковича в Петербурзі. Біографія сенатора Марковича в "Ниві" була набрана», про що відомо з [5]. Дослідник зафіксував первісну назву відомого збірника: «"Чим багаті, тим і раді" Александрова названо потім "Складка"» [5].

Саме оновлену назву Борис Грінченко згадує в прикінцевому записі щоденника (1887), опублікованому Анатолієм Погрібним: «Чи не одержалася "Складка"? Як я бажав би прочитати її, а саме Білиловського вірші у її. Я щось на його, з чужих слів, великі надії покладаю, чи справдяться ж вони чи і він стане у лави віршомазів українських та й годі! Якщо надії справдяться, то... То я напишу хвалебний "гимн" Білиловському!» [7, с. 121].

Як відомо, Борис Грінченко під псевдонімом Б. Вільхівський опублікував рецензію на згаданий альманах «Степ» у львівській «Зорі» (1887). Згодом, поштовою до такого кроку стало його зізнання, зафіксоване на сторінках херсонського щоденника від 26.II.1887 року у Ново-Курському: «Молоденький, років 23-х попис усе читав мені лекцію про

Таблиця 1

Порівняння хронотопу рукописного щоденника Бориса Грінченка (1886) із опублікованим Анатолієм Погрібним щоденником (1887)

1886 р.		1887 р.	
Дата відвідання	Назва населеного пункту	Дата відвідання	Назва населеного пункту
9–11, 15 березня	Михайлівка	12–13 січня	Костомарівка
22 листопада	Костюченків	17 січня	Вел. Антонівка
22 листопада	Твердомедівка	18 січня	Павлівка, х. Чехуна
22, 24 листопада	Блакитна	25 лютого	Шестерня
24 листопада	Марченків	26 лютого	Ново-Курське
25 листопада	Нова Павлівка	27 лютого	Андріївка
26 листопада	Калачева	28 лютого	Радичева (Дар)
27, 29, 30 листопада	Калужське	2, 8 березня	Трегубова, х. Лупирів
1 грудня	Федорівка	3 березня	Хвистунів
без дати	Таранова	9, 10, 11, 13 березня	Михайлівка
без дати	Пором «Скорий»		

неодмінну потребу «лозы» для «мужичья». Потім спитався, який це там «Степ» у Херсоні вийшов. Я сказав.

Хахламанія в моде!

Так би й ляснув по червоній пиці» [7, с. 117].

У щоденникових нотатках письменника знаходимо запис від 24.XI.1886 року (х. Марченків) про упорядкування нового збірника творів: «...казки переписувати скінчив – рукопис готовий для цензорського пера» [8]. Грінченкознавиця Антоніна Мовчун виявила у рукописі низку дат та населених пунктів, де автор зафіксував назви створених казок: 15.X. 1886 року, Таранова, 20.XI.1886 року, Таранова – «Снігурка»; 21.XI.1886 року, хутір Герра – «Калинова соплка», 22.XI.1886 року, Твердомедівка – «Дівчина Леся». Науковиця встановила назву збірника, до якого вони ввійшли: «Книга казок віршом», про що відомо з [3]. Видання здійснене у Львові (1894), перевидання – в Одесі (1895). Значний часовий відтинок між датою створення та роком видання книжки був обумовлений, за Петром Стебницьким, цензурними утисками: «...збірники народних казок – великі по 50 казок і маленькі по 6–7 казок заборонювано» [9, с. 16].

Подорожні нотатки Бориса Грінченка, зроблені ним 10.III.1887 р., відкривають таємницю створення циклу сонетів: «...пишу «Весняні сонети» і вже шестеро їх накидав на папір. Скільки усіх буде – не знаю, але ж думаю писати ще. Мені подобається сонетова форма – в її так гарно вкладається ліричне поривання. Але ж я боюсь, що або не допишу сонетів або напишу їх так погано, як не мусять вони бути написані. Тепер мені дещо в її подобається, хоча вони ще і не вироблені» [7, с. 116]. За Іриною Калениченко, твори згодом увійшли до поетичної збірки «Під хмарним небом», виданої у Львові (1893) [2, с. 4]. Тут же надрукована поезія «Нудьга» [10, с. 55–56], хоч дослідниця віднесла її до збірки «Нові пісні і думи В. Чайченка» (1887), що побачила світ у Києві. Проте її твердження про «автобіографічні рядки, що відбивають настрої автора перед від'їздом з Херсона. Ці рядки в наступних виданнях випущено: Боже, нудьга! Не дїждусь-дожидаюся, Поки втечу відділя...» [2, с. 4] – достовірне.

У книжці «Під хмарним небом» Василь Чайченко (псевдонім Бориса Грінченка) надрукував вірш «І згадальсь мені на чужині...», написаний 26.XI.1886 року в с. Калачева. Він звучить як поетичне відлуння його подорожнього запису: «Господи, як сумно, як неправильно усюди! І моя надія – послати до тебе листа – не справдилась: у Береднеговатому нема пошти. Куди не повернись, то усюди гарно.

І згадальсь мені на чужині...» [8].

Про редагування твору «Зрадник (легенда з далекого сходу)» довідуємося зі щоденникової нотатки від 25.II.1887 року, зробленої в с. Шестерні на Херсонщині: «Учора, як прийїхав, то переписав «Зрадника». Боже мій! Скільки ж там поганого, недоброго! Так би і кинув геть! Але ж не кину, поки не вироблю, або не впевнюсь, що виробити його не можна...» [7, с. 116]. Так що автор повсякчас удосконалював художні твори, що розкриває одну з таємниць його творчої лабораторії.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. У 1980 р. ім'я Бориса Грінченка присвоєно бібліотеці № 13 у Херсоні, що відомо з [2, с. 4]. Через 42 роки більшість херсонців вимушено залишили рідне місто у зв'язку з агресією росії. Дехто з них осе-

лився в місті-герої Бучі. У Публічній бібліотеці вони разом із читачками-переселенками з Бердянська, Миколаєва та Малинського району Житомирщини ознайомилися з Грінченковим «Щоденником» (1886–1887), написаним на Херсонщині, протягом Національного тижня читання з 12 по 19 грудня 2022 р. У їхніх помислах знайшов відлуння прикінцевий запис автора від 9 березня 1887 р. (Михайлівка): «О, коли ж цей час буде, коли нарешті Прометей свої кайдани розіб'є і вб'є хижого птаха, що серце йому розриває, уб'є – і гордий, і могутній, поведе нас до безсмертя?! Коли?! Не знаю! Але моє серце каже мені, що буде цей час, буде!...» [7, с. 121]. Він виявився пророчим: ЗСУ звільнили окуповані Снігурівку (тепер Миколаївської області), Херсон та інші населені пункти, про які залишив згадки Борис Грінченко протягом 1886–1887 рр. Так що херсонський щоденник Великого Просвітника став джерелом пізнання особистості автора, його взаємодії з сучасниками-херсонцями.

Література:

1. Сфремов С. Борис Грінченко (Про життя його та діла). – Петербург : Друкарня Бр. В. та Т. Линників, 1913. 111 с.
2. Калениченко І. Б.Д. Грінченко у Херсоні. https://librari.kherson.ua/young/tavrica/grinchenco/grinchenco_1.htm
3. Мовчун А. Зібрання творів. Фольклористична спадщина. Кн. 2 / Б. Грінченко; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка: упоряд. О. Бурко, А. Мовчун, В. Яременко; голова ред. ради, кер. проекту В. Огнев'юк; передм. комент., прим. А. Мовчун. – К. : [Київ. ун-т ім. Б. Грінченка], 2018. 545 с. : іл.
4. Коваленко Г. Лист Грінченка Б. від 3.XII.1899. НБУВ ІР. Ф. 134. Од. зб. 89.
5. Плевако М. Думки херсонців про Грінченка Бориса Дмитровича. НБУВ ІР. Ф. XXVII. Од. зб. 850.
6. Барабаш С. Бурко О. Дмитро Маркович, Борис Грінченко: життя на користь України // Закарпатські філологічні студії. № 20. Т. II. 2021. С. 94–98.
7. Погрібний А. Із щоденників Бориса Грінченка // Жовтень. 1970. № 1. С. 115–123.
8. Грінченко Б. Херсонський щоденник. НБУВ ІР. Ф. III. Од. зб. 42205.
9. Стебницький П. Борис Грінченко. Нарис його життя та діяльності. – К. : Час, 1920. 32 с.
10. Грінченко Б. Під хмарним небом. Львів, 1887. 222 с. <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=13708>

Burko O., Ivonchak N. Interpersonal interactions in the biography of Borys Hrinchenko (based on the material of his diaries 1886–1887, archive materials)

Summary. The article highlights the work of scientists from Borys Hrinchenko Kyiv University about the spiritual leader of the University in the exposition of his museum. A comparative analysis of the Kherson diary (1886–1887) of Borys Hrinchenko in a biographical and chronological dimension is presented. His letter (1899) to Hryhoriy Kovalenko about the circle of his contemporaries in Kherson, Mykola Plevak's memoirs about Borys Hrinchenko's characterization of citizens and their activities for the benefit of Ukraine, were put into scientific circulation. On their basis, the nickname of the well-known Enlightenment was revealed: "Don't touch me", and the information about the reasons that made him to leave the post of the statistician of the Kherson Zemstvo Administration was deepened. The were outlined the source of the title for literary almanac

"Step" (Kherson), and revealed the name of its initiator-publisher – O. Rusov. The algorithm for obtaining permission to publish the collection "Niva" was traced. The original title of the collection "Skladka" by Volodymyr Aleksandrov is recorded: "Chym bahati tym i radi". The Kherson addresses of Borys Hrinchenko, discovered by modern researchers Antonina Movchun and Iryna Kalenichenko, are presented. The article highlights Antonina Movchun's research on establishing the name of the collection, which included fairy tales created in the Kherson – "Book of Fairy Tales

in Verse" (1894). Iryna Kalenichenko's statement about the title of the collection of poems, which included the poem "Boredom" from the Kherson period, has been refuted. Attention was drawn to the familiarization of resettled readers from Kherson, Berdyansk, Mykolaiv and Malinsky district of Zhytomyr region with Hrinchenko's "Diary" during the National Reading Week from December 12 to 19, 2022 in the Public Library of the hero city Bucha.

Key words: address, Borys Hrinchenko, Bucha, letter, National Reading Week, memories, Kherson people, diary.